

УДК [33.021.8:323.3]: 005.336.4(100):330.342(477)

*І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заступник голови Комітету
Верховної Ради України з питань науки і освіти
В.Є. ІВЧЕНКО, заступник голови Комітету
Верховної Ради України з питань аграрної політики та
земельних відносин*

Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії

Постановка проблеми. Очевидно, що незавершеність аграрної реформи, зокрема невизначеність із проблемою ринку землі, позначається на розвитку багатьох процесів в аграрному секторі економіки, безпосередньо впливає на формування підприємницького середовища й функціонування відповідних структур. Очікувані інституційні зміни в галузі однозначно потребують ще глибшого обґрунтування теоретичних та методологічних засад структурної трансформації в аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань реформи в аграрному секторі присвячено праці досить широкого кола вітчизняних учених, серед яких Є. Гоцуенко, Н. Гоцуенко [1], В. Жук [2], Ю. Лупенко, П. Саблук, В. Месель-Веселяк [3], Д. Міщенко [4], Т. Осташко [9], Т. Мірзоева, О. Томашевська [11] та ін. Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються питання особистих селянських господарств як ключового структурного елементу агропромислового комплексу України та їхньої ролі у виробництві сільськогосподарської продукції.

Мета статті. На наш погляд, майбутнє країни полягає в тому, що для малих сімейних ферм треба створити відповідні умови, і тоді вони переростуть у приблизно 1,5 млн потужних сімейних ферм. І це вже буде справжній середній клас сільськогосподар-

ських виробників, що є основою соціальної та економічної стабільності й рушієм прогресу. Вони вироблятимуть значно більше аграрної продукції, ніж нині, в тому числі органічної, цим самим забезпечуючи продовольчу безпеку країни та повністю змінивши баланс нашого експорту. Це також нові робочі місця, можливість розбудовувати сільську інфраструктуру.

Виклад основних результатів дослідження. У світі вже давно зрозуміли роль і значення сімейних об'єднань у сільському господарстві. І в Україні вже давно потрібно задуматися над підвищенням ефективності виробництва й переходом на експорт продукції з доданою вартістю. Тобто, необхідно зробити ставку на розвиток фермерських господарств та сімейних ферм. І чим швидше керівництво країни впорається із цією проблемою, тим легше переживемо цілком вірогідне зниження вартості експортного зерна. Якщо сімейним фермам допомогти об'єднатися у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, а кооперативам – створити власні переробні та збутові кооперативні підприємства, то сімейне фермерство стане привабливішим. Створюватимуться нові робочі місця, розбудовуватиметься сільська інфраструктура. Відбуватиметься інтегрування селянина в організований ринок продукції, збільшиться можливість виробляти високоякісну й екологічну сільськогосподарську продукцію для населення та на експорт.

© І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, 2016

Одне з ключових питань будь-якої реформи – це мета. Кардинальні трансформації із земельними ресурсами ще більше загострюють цей посил. Що хоче на виході очікуваних радикальних перетворень одержати суспільство загалом, селянство зокрема, бізнес конкретно? У цій статті пропонується спроба дати відповідь лише на деякі проблемні питання, пов'язані саме із земельною реформою.

Отже, якщо ключовою метою державної політики в сфері АПК на високому рівні вважається реалізація найближчими роками амбітної програми виробництва близько 80-100 млн т зерна й відповідного нарощування його експортних поставок до 50-80 млн т, то фахівцям галузі є очевидним і зрозумілим – продовжиться курс на укрупнення (холдингізацію) структур у сільськогосподарській галузі України. Цьому, безумовно, сприятиме й принципово нова податкова система в АПК, коли єдина реальна пільга щодо справляння ПДВ суттєво урізається, а натомість величезні кошти передбачаються для відшкодування експортного ПДВ. Такий підхід однозначно задовольняє великих виробників (а також експортерів, трейдерів) і ставить на межу виживання кілька десятків тисяч дрібних та середніх фермерських господарств, які невдовзі можуть зникнути як конкуренти, передусім на ринку оренди земельних угідь.

Зовні все виглядає обгрунтовано. Україна вже у трійці світових лідерів із виробництва й експорту зерна, АПК вийшов на чільне місце за валютною виручкою серед інших галузей (близько 17 млрд дол. щорічно), підвищується до європейського рівня врожайність, продуктивність праці тощо. Але це лише видима частина айсберга. Під водою – фундаментальні проблеми, про які вже в повний голос говорять науковці, громадські організації, експерти, прості селяни: зростання безробіття на селі, виснаження орного шару ґрунту, падіння родючості чорноземів (монокультура, відсутність органіки, пересиченість мінеральними добривами), безправ'я місцевих громад у вирішенні злободенних земельних питань, занепад соціальної інфраструктури. Загрозливого характеру все більше набувають також економічні проблеми. Насамперед, зерно – це сировина, яка в кризові ча-

си не виправдовує надмірних очікувань стосовно зростання прибутку за рахунок форсування кількісних показників.

Одночасно загострилася ситуація зі світовими цінами на зерно. У 2015 році вони знизилися ще на 23% за рахунок перевиробництва та великих перехідних запасів. Економіка вітчизняного зерновиробництва очікувано песимістична й у 2016 році: гірший, ніж у попередні роки, стан озимини, можливі великі обсяги пересіву, а тому додаткові витрати, зростання цін на пальне, добрива, засоби захисту і т.п.

За даними експертів, з цих та інших причин українські аграрії вже втратили на врожаї 2015 року близько 2 млрд дол., втрати 2016 року можуть бути ще значнішими.

Ситуація дедалі більше погіршується саме тим, що ми продовжуємо наполегливо йти хибним шляхом, нарощуючи експорт сировини, начисто ігноруючи поглиблену переробку для торгівлі продуктами з більшою доданою вартістю. Так, за останні п'ять років у структурі агроекспорту частка продукції рослинництва (переважно зерно), що має мізерну додану вартість, зросла з 40 до 51,5%. При цьому частка готових харчових продуктів знизилась із 25,9 до 18,8%, а реалізація тварин і продуктів тваринництва – із 7,8 до 6,2%. І цей негативний тренд лише посилюється. За даними Держслужби статистики України за 7 міс. 2015 року експорт молочної продукції скоротився ще на 32%, яєць та продукції з них – на 7%.

Значимим, що в товарах зернового походження вартість власне зерна становить лише 1/3, а 2/3 доданої вартості створюються у процесі його переробки. Навіть найпростішого продукту – борошна ми експортуємо не більше 5% від вироблених його обсягів, тоді як Казахстан – 56%.

Стосовно комбікормів, а також круп, макаронних і кондитерських виробів – ситуація аналогічна. Водночас використовуючи українське зерно для переробки, багато країн створюють великі підприємства й навіть галузі, які демонструють на світовому ринку високий попит і продуктивність.

Вважаємо за необхідне підкреслити й таке. За багато років світовий ринок зернових сформувався і частка України ще донедавна

стабільно становила там 15-18 млн т щорічно. І лише останніми роками з розвитком агрохолдингів цей показник стрімко зріс, досягши 35 млн т і більше. Очевидно, що такий чутливий ринок не міг «не помітити» цих відчутних змін. Ціни, цілком логічно, суттєво «підсіли». Ї першою жертвою таких дій стануть аграрії України, які мають порівняно зі своїми основними конкурентами майже нульові експортні преференції та мізерну державну підтримку.

Взагалі в аграрній сфері цивілізований світ сповідує зовсім інші підходи, механізми, інструменти й має принципово іншу структуру господарювання.

По-перше, міжнародна спільнота вже давно оцінила роль і значення сім'ї у сільському господарстві: із більш як 570 млн ферм понад 500 млн належать саме сім'ям. На сімейні ферми припадає не менше 56% виробленої сільгосппродукції. Таким господарствам довіряють обробляти значні масиви сільгоспугідь: 83% – у Північній та Центральній Америці, 68 – у Європі, 85 – в Азії, 62% – в Африці. І тільки у Південній Америці ця частка становить 18%. Чи не тому цю частину світу донедавна називали зосередженням найглобальніших агроекологічних проблем (досить нагадати лише знищення латифундистами мільйонів гектарів найціннішого амазонського лісу заради цукрової тростини).

За визначенням FAO, сімейне фермерське господарство – це спосіб організації сільськогосподарського, лісового, рибного, пасовищного й аквакультурного виробництва, здійснюваний і керований сім'єю з використанням переважно праці членів сім'ї. Сімейне фермерське господарство включає в себе всі види сімейної сільськогосподарської діяльності й охоплює також діяльність із розвитку місцевості.

Ян Дуе ван дер Плюг, професор із Вагєнінгенського університету, розмірковуючи про роль сімейного фермерського господарства, виділяє 10 особливостей, які дуже влучно їх характеризують:

- рідний дім для родини;
- забезпечує родину прибутками та їжею;
- зв'язок родина – господарство;
- надає основні трудові ресурси;
- місце навчання й успадкування знань;

забезпечує зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім;

активний учасник сільської економіки;

береже місцеву культуру;

є частиною середовища та селянської громади;

контролює власні основні ресурси.

Ці прості й зрозумілі істини завдяки зваженій державній політиці чудово приживаються в сусідній Польщі. Тут при втричі меншому розмірі площі сільгоспугідь, ніж в Україні, основу сільського господарства становлять невеликі (близько 10 га) 1 млн 600 тис. сімейних фермерських господарств. Виробляючи та експортуючи набагато дорожчу, ніж зерно, тваринницьку, овочеву й садівничу продукцію, країна одержує більше валютної виручки, ніж Україна. А висока диверсифікованість доходів сільських жителів від зайнятості в галузі в перерахунку через паритет купівельної спроможності формує у кілька разів більший сукупний обсяг платоспроможного попиту сільської частини населення Польщі порівняно з аналогічними показниками в Україні.

Крім того, Польща, так само як і більшість нових країн-учасниць ЄС, застосовує спрощену систему прямих виплат, а також проводить державну підтримку у вигляді додаткових платежів.

Ось лише деякі з видів підтримки:

1. Підтримка для молодих аграріїв. Вона спрямовується молодим (до 40 років) людям, які тільки почали працювати у сільському господарстві, або тим, які вже мають нещодавно започатковану (до 5 років) власну невеличку аграрну справу.

2. Підтримка виробника. Кошти надаються господарствам, які вирощують або виробляють певні види продукції, наприклад: рис, гречку, молоко та молочні продукти, насіння, телятину, оливкову олію, хміль, цукор, фрукти, овочі й ін.

3. Підтримка для дрібних господарств. Невелика для Євросоюзу сума до 1250 євро стимулює розвиток мікроферм.

4. Додаткова підтримка, що надається невеликим і середнім господарствам.

Варто особливо підкреслити про реальне втілення Програми розвитку сільської місцевості, для якої передбачено 17,2 млрд єв-

ро, з них 13 млрд євро – це гроші з бюджету ЄС. Для Польщі ці кошти були передбачені, передусім, на реалізацію проектів з інфраструктури (зокрема, будівництво нових доїг), а також виробництва молока, водного господарства та біовиробництва.

Маючи на старті ті ж проблеми, що й Україна, Польща швидко запровадила передовий досвід, виростила свого одноосібника до потужного фермера-виробника, що вже дає 65% усієї сільгосппродукції та більше половини ВВП – саме з продажу продовольства. Польські фермери нині завалили продуктами Європу – фруктами, овочами, м'ясом, консервацією. В пріоритеті – виробництво овочів і фруктів – смородини (перше місце у світі), полуниці (третє місце), малини (четверте), капусти (шосте), яблук (дев'яте). Це в рази більша економічна віддача з кожного гектара, ніж від зерна, сотні тисяч додаткових робочих місць із високою заробітною платою.

Фермери Польщі також виробляють сири, ковбаси, різноманітну молочну продукцію, кондитерські вироби, харчові концентрати, консервацію. У 2014 році саме таку продукцію польські фермери спрямували на експорт, одержавши загалом 18 млрд євро виручки.

Варто звернути увагу й на таку деталь: в Європі нині важко знайти виробників сільськогосподарської продукції, які не мають юридичного статусу, не є юридичними особами та дії яких чітко не регламентовані на законодавчому рівні. Європейське (як і світове) співтовариство й нині вбачає в дрібно-товарних селянських господарствах важливий чинник розвитку національних економік і подолання бідності сільського населення. У період економічних потрясінь, кризових явищ селянські господарства виконують, значною мірою, роль «двигуна» економічного зростання, стають основним місцем прикладання праці працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування та грошових надходжень.

Як із такого погляду виглядає ситуація в Україні?

На нинішній час у вітчизняному сільському господарстві одночасно функціонують три відмінні за природою економічного ін-

тересу типи господарювання (бізнесу), які, відповідно, формують три відмінні соціально-економічні уклади. Це:

індивідуально й сімейно самозайняті господарства (ОСГ, фермерство, домогосподарства без статусу);

багатогалузеві, переважно трансформовані з колишніх колгоспів і радгоспів сільськогосподарські підприємства;

високотоварні, переважно вузькоспеціалізовані холдинги.

В основі ефективності першого типу лежить власна праця, другого – відносно лімітований земельний ресурс (до якого місцева громада в той чи інший спосіб історично мала пріоритетний доступ), третього – авансований капітал.

У цілому в Україні аграрним виробництвом займається понад 56 тис. підприємств. Із загальної кількості господарюючих суб'єктів переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства, частка яких у загальній кількості становить 73,8%.

За даними Держслужби статистики України, станом на 1 липня 2015 року їх налічується 39563 од., у власності та користуванні яких знаходиться 4,4 млн га сільгоспугідь, із них 4,3 млн га ріллі. Протягом трьох останніх років кількість фермерських господарств зменшилася на 1113 од.

Потенційними суб'єктами підприємницької діяльності в аграрному виробництві є також особисті селянські господарства (далі – ОСГ). Станом на 1 січня 2015 року їхня кількість становила 4,1 млн од., площа землі у користуванні – 6294,4 тис. га, 2,9 млн з них утримують худобу і птицю; 3,2 млн – мають у приватній власності сільськогосподарську техніку. Середній розмір земельної ділянки, яку використовують ОСГ, – 1,5 га. Частка продукції, вироблена господарствами населення, у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва сягає 44,7%.

Це означає, що в сучасних умовах ОСГ є ключовим структурним елементом агропромислового комплексу України й відіграють дуже важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Вони і донині залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів

виробництва продукції сільського господарства в окремих аграрних підприємствах, забезпечує продовольчі потреби населення та формує грошові доходи селян. Нині в ОСГ зайнято близько 40% сільського населення. За даними Держслужби статистики України, останніми роками особисті селянські господарства стабільно виробляють понад 90% картоплі, 86 – овочів, майже 80 – молока, більше 75 – яловичини і близько 60% свинини. Звернімо увагу – це найбільш вибаглива, трудомістка, й у той же час найважливіша складова аграрного виробництва, якою, до речі, не поспішають займатись агрохолдинги.

Таким чином, на наше переконання, фундаментальною основою селозберігаючої моделі є саме фермерські та особисті селянські господарства, оскільки на нинішньому етапі розвитку України важливішим є сталий розвиток сільських територій і конкурентоспроможність вітчизняного аграрного підприємства, аніж негайне наповнення золотовалютних резервів та центрального бюджету держави. Крім того, перспективи наповнення місцевих бюджетів є ефективнішим шляхом розв'язання державних проблем, особливо в умовах задекларованої децентралізації й дерегуляції.

Однак вітчизняна державна політика, на відміну від розвинутих країн, вже багато років не враховує цієї особливості ні в своїй податковій частині, ні в частині прямої підтримки, ні в частині контрольно-регуляторних механізмів. Така політика ігнорування призвела до наростання суттєвих асиметрій у соціальному та економічному розвитку сільських територій. Ситуація погіршується неінтегрованістю малих виробників в організований ринок, у тому числі в його експортні канали, засиллям посередників, безправ'ям і слабкою інформованістю селян. А без знання системи НАССР та Global GAP, тобто якості й безпеки виробленої продукції, на європейський ринок не потрапиш.

Якщо ж перерахувати основні проблеми, які нині перешкоджають і гальмують розвиток цього виду підприємництва на селі, то потрібно виділити такі:

законодавче забезпечення сімейних ферм.
Спрощення дозвільних процедур;

незавершена земельна реформа. У вирішенні земельних питань домінує корупція;
постійні перевірки з боку контролюючих органів;

відсутність статусу сільгосптоваровиробника;

відсутність коштів для розвитку;

слабка державна та фінансово-кредитна підтримка, високі відсотки по кредитах;

відсутність доступу до організованого ринку збуту продукції;

низькі закупівельні ціни, основні прибутки одержують посередники;

відсутність якісних засобів виробництва, особливо малої механізації;

низьке й неефективне інформаційно-консультаційне забезпечення.

На нинішній час держава, не приділяючи уваги 4,1 млн одноосібників, робить стратегічну помилку. Ці люди могли б вийти на організований ринок і виробляти безпечну та високоякісну продукцію. За відсутності необхідних засобів виробництва, низьких кредитних ставок, соціального захисту, державної підтримки – вони не можуть цього зробити.

Свого часу в селах масово ставили млини, крупорушки, невеличкі пекарні, м'ясопереробні підприємства, броварні. Наразі ці виробництва згортаються, адже до об'єктів цінового регулювання належать практично всі види харчових продуктів. У результаті такі малі підприємства або скоротили обсяги виробництва, або закрилися, або пішли в тінь. Наприклад, щоб реалізувати вино доброї якості, фермер має придбати ліцензію на його виробництво й окремо ліцензію – на його оптову реалізацію, яка коштує 500 тис. грн. Хто здатен купити на рік ліцензію за таку суму і при цьому продавати вино власного виробництва в невеликій кількості?

Це призводить до того, що ми таки перетворюємося на країну-виробника виключно сировинної продукції, не створюємо додану вартість та втрачаємо внутрішній баланс у сільському господарстві. Як наслідок, також катастрофічно бідніє населення.

Підхід вкрай невірний, не державницький. Ще 1872 року німецькі економісти уподібноли суспільство без середнього класу сходам, які прогнили посередині, а отже,

обрушать усе. Це глобальний економічний і соціальний ризик. Отже, потрібно захищати власний ринок, як і виробника, розвивати переробну промисловість, сільськогосподарське машинобудування, а також кооперацію, кредитні спілки, дорадчу службу.

Свого часу Ерік Райнерт влучно підмітив: “Голод буває тільки в тих країнах, які спеціалізуються на сільському господарстві. У державах Західної Європи та США тільки 3% населення зайняті в сільському господарстві, і вони цілком забезпечують потреби своїх країн і навіть торгують. При цьому субсидії й протекція держави зберігаються за цими галузями і в розвинутих країнах. Дуже важливо домагатися синергії між сільським господарством та промисловістю. Чим більш обробленим буде ваш сільськогосподарський продукт, тим краще ви захищені”.

Безумовно, наведений вище аналіз потребує не лише констатації, а й, передусім, законодавчого врегулювання. Значною мірою вирішує поставлені питання наш законопроект № 1599 «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств».

Особисті селянські господарства, на відміну від фермерських, мають споживчий характер й інший мотиваційний механізм. Ведення такого господарства по суті є діяльністю, заснованою на праці членів селянської родини, з мінімальним зверненням до ринку. Такого роду діяльність із виробництва сільськогосподарської продукції орієнтована переважно на споживання продукції всередині самого господарства і не вимагає юридичного оформлення.

Але з плином часу частка господарств, які виробляють продукцію як для власного споживання, так і для продажу, зменшилась, а частки тих, що займаються сільськогосподарською діяльністю лише з метою продовольчого самозабезпечення й тих, що виробляють переважно товарну продукцію, зросли. Приблизно 20% особистих селянських господарств України, які мають у користуванні земельні ділянки, відповідають світовим критеріям належності до виробників товарної сільськогосподарської продукції та фактично є сімейними фермерськими господарствами.

Законопроект № 1599 передбачається законодавчо закріпити визначення “СІМЕЙНА ФЕРМА” й дати можливість ОСГ одержати статус “сільгосптоваровиробник”. Це сприятиме проведенню ефективної державної політики щодо таких господарств, тобто наданню фінансової допомоги з державного бюджету. Передбачається зробити максимально просту схему відносин, тобто сімейні ферми працюватимуть за спрощеною системою оподаткування та створення сімейних ферм відбуватиметься на добровільних засадах зі статусом юридичної особи або на договірній основі. І головне, що вирішуватиме цей закон, – дрібний бізнес на селі має стати повноправним учасником організованого ринку з широкими можливостями реалізації продукції, надання державної підтримки й відповідного соціального захисту.

Висновки. Викладені факти доводять про те, що в Україні в сегменті селянських господарств стихійно сформувалася неефективна структура аграрного ринку, основною причиною чого є податковий фактор. Зокрема, понад 80% овочів доходять від виробника до споживача, оминаючи офіційні канали реалізації та сплату належних обов’язкових платежів до бюджету й державних цільових фондів. У вигрaші від цього залишаються лише посередники, тоді як виробники та держава недоодержують доходи. Для того щоб виправити дану ситуацію, у запропонованому законопроекті № 1599 є чіткі норми, що вгамовують апетити посередників, які нині скуповують, переважно за безцінь, усю продукцію і перепродають її дорожче: овочі – вчетверо, молоко й м’ясо – у 2,5 раза. Більше того, як сільськогосподарські виробники вони мають спеціальний режим оподаткування, акумулюють ПДВ, а потім повертають його собі. Люди, які нічого не вирощують, користуються аграрними пільгами. Це неприпустимо!

Нами разом з іншими депутатами-аграріями, що сповідують такі ж підходи, підготовлено до розгляду ряд інших законопроектів, що чітко показують пріоритетність саме таких напрямів структурних реформ в аграрній галузі країни. Поки що їх ухвалення потужно гальмується лобістами існуючої

моделі господарювання, яка дуже нагадує латифундистські історії країн Південної Америки. І як тоді, й на чию користь буде

запроваджено можливий ринок землі? Але про це вже в наступному матеріалі.

Список використаних джерел

1. Гоцуєнко Єліанд, Гоцуєнко Надія. Зерновий синдром. *Дзеркало тижня*. – 2015. -№49. – 18 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/business/zernoviy-sindrom-uzhe-y-firmi-z-viroschuvannya-hudobin-naslidyuyuchi-zernovikiv-voliyut-vivoziti-za-kordon-ne-m-yaso-a-tvarin-_html.
2. Жук В.М. Селозберігаючий базис реформи оподаткування аграрного підприємництва України / В.М. Жук // Фінансова безпека аграрного бізнесу: тези виступів / Всеукр. конф. «Фінансова безпека аграрного бізнесу» (22-23 жовт. 2014 р. м. Житомир). – Житомир: ЖДТУ, 2014. – 144 с. – С. 135-137.
3. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров. // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
4. Міщенко Д. А. Особливості інституційного розвитку аграрного сектора економіки України / Д. А. Міщенко // Економіка та держава. – 2011. - № 11. – С. 134-137. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_11_38.
5. Проект Закону “Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств” №1599, Верховна Рада України (ВВР). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53102.
6. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – К., 2014. – № 48. – Ст. 2055.
7. Про особисте селянське господарство // Відом. Верховної Ради України (ВВР). – К., 2003. – № 29. – Ст. 232.
8. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки // Відом. Верховної Ради України (ВВР). – К., 1998. – № 38-39. – Ст. 248.7. Структурні реформи в аграрному секторі України / І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2015. - № 9 - С. 15.
9. Осташко Т.О. Ринкові трансформації аграрного сектора і формування середнього класу / Т.О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2001. - № 2. – С. 12.
10. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
11. Управління ризиками агровиробників в умовах трансформаційних процесів / Т. В. Мірзоева, О. А. Томашевська // Економіка АПК. – 2015. - № 9. – С. 39.

Стаття надійшла до редакції 5.01.2016 р.

*

УДК 631.15(477)

**Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»**

Антикризові можливості агропродовольчого комплексу

Постановка проблеми. Програмна мета стабільного економічного зростання поки що недосяжна. В Україні нова хвиля економічної кризи: втрати загальнонаціонального

ВВП у 2014 році близько 7%, у 2015-му – ще 11%. Усього між 1990 і 2015 роками країна втратила більше 40% свого валового внутрішнього продукту. Обсяги виробництва по галузях у 2015 році до 1990 року: сільське господарство – 88%, промисловість –

© Б.Й. Пасхавер, 2016